

“АЛ-ЭЪТИМОД” АСАРИДА ИЙМОННИНГ ВОЖИБ БЎЛИШИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИГА ОИД ҚАРАШЛАР ТАҲЛИЛИ

Махмудов Асрорхон Юсуфхонович

Ўзбекистон халқаро ислом

академияси магистранти

АННОТАЦИЯ

мақолада Абул-Баракот ан-Насафий “Ал-Эътимод” асарида иймоннинг вожиб бўлиши ва унинг моҳиятига оид қарашлар илмий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Ал-Эътимод асари, иймон, қибла, аркон, вожиб амал, мўтазила.

Абул-Баракот ан-Насафий “Ал-Эътимод” асарида ўзидан олдинги муаллифлардан фарқли ўлароқ иймонга тааллуқли масалар мавзусини иймоннинг вожиблиги ҳақидаги фасл билан бошлайди. Бундай тартиб Шайх Абу Мансур ал-Мотуридийнинг “Тавҳид” китобида ҳам, Абул-Муъин ан-Насафийнинг илми каломга бағишланган асарларида ҳам кузатилмайди. Фақат, Нуриддин ас-Собуний ўзининг “Ал-Кифоя” асарида мана шу тартибга риоя қилганини истисно қилишимиз мумкин.

Абул-Баракот ан-Насафий иймоннинг вожиблиги ҳақидаги фаслни қибла аҳли орасида иттифоқ қилинган масала билан бошлаб, сўнг ўзаро ихтилофли жиҳатларга эътиборни қаратган ҳолда мавзунини баён қилишга киришади.

Муаллифнинг зикр қилишига кўра Аллоҳ таолога иймон келтириш (қибла аҳли орасида) яқдиллик ила фарз ва Уни инкор этиш ҳаромдир. Лекин улар иймоннинг вожиблиги ақл биланми ёки самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) биланми, деган масалада ҳамда иймоннинг гўзаллиги, неъмат берувчи

зотга шукр қилишнинг яхшилиги ва куфрнинг қабихлиги ақл билан билинадими ёки йўқми, деган масалада ихтилоф қилишди¹¹.

Мулҳидлар, рофизийлар, мушаббиха ва хавориж тоифалари: “Ақл билан ҳеч нарса вожиб бўлмайди, иймоннинг гўзаллиги ва куфрнинг қабихлиги ҳам у билан билинмайди. Балки, бу фақатгина шарият орқали билинади”, дейишди.

Мўътазилалар: “Ақл иймонни ва неъмат берувчи зотга шукр қилишни вожиб қилади, нарсаларнинг гўзаллиги айнан унинг ўзи билан билинади ва ҳукмлар халойиқнинг манфаати тақозо этадиган нарсага кўра собит бўлади”, дейдилар.

Бизнинг баъзи асҳобларимиз (яъни, мотуридийя таълимоти уламолари) айтдилар: “Ақл айрим нарсаларнинг гўзаллиги ва қабихлигини, иймон келтириш ва неъмат берувчи зотга шукр қилиш вожиблигини билиш хусусиятига эгадир”.

Бизнинг гапимиз билан мўътазилалар фикри орасидаги фарқ шуки, мўътазилалар, худди банда ўзининг феълларини ўзи пайдо қилувчидир, деб айтганларидек, ақлнинг ўзи мустақил равишда (иймонни ва шукрни) вожиб қилувчидир, дейдилар.

Бизнинг наздимизда ақл иймон ва шукрнинг вожиблигини билиш учун воситадир, вожиб қилувчи эса у Аллоҳ таолодир. Чунончи, пайғамбар иймон ва шукрнинг вожиблигини билдирувчи экани, вожиб қилувчи зот эса Аллоҳ таолонинг Ўзи бўлганидек. Лекин пайғамбар воситачи вазифасини бажаради.

Ақл сабабли иймоннинг вожиблиги Абу Ҳанифа (роҳимаҳуллоҳ)дан ривоят қилинган. Дарҳақиқат, Ҳоким аш-Шаҳид “Ал-Мунтақо”да Абу Ҳанифа (роҳимаҳуллоҳ)нинг куйидаги гапни айтганини зикр қилади: “Осмонлар ва Ернинг яратилганини, ўзи ва ўзидан бошқаларнинг яратилганини билатуриб, Яратувчисини билмасликда бирор кимса учун узр йўқдир”.

Ривоят қилинишича, Абу Ҳанифа (роҳимаҳуллоҳ) деди: “Агар Аллоҳ таоло бирор пайғамбарни юбормаганида ҳам халойиқ зиммасига У зотни ўз ақллари

¹¹ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътиқод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 362-б.

билан танимоқлик вожиб бўлур эди”. Аҳли сунна вал-жамоадан бўлган машойихларимиз ҳам шу фикрдалар. Ҳатто, Шайх Абу Мансур Мотуридий (роҳимаҳуллоҳ) ақлли ёш бола ҳақида, Аллоҳ таолони танимоқлик унинг зиммасига вожиб бўлади, деганлар¹².

Мазкур гап Ироқ аҳлидан бўлган кўп машойихларнинг фикридир. Чунки балоғатга етган киши зиммасидаги вожиблик унинг ақли эътиборидандир. Агар ёш бола ҳам ақлли бўлса, зиммасига иймоннинг вожиб бўлишида худди балоғатга етган киши каби бўлади. Албатта, иккиси (яъни, ақлли ёш бола билан балоғатга етган киши) ўртасидаги тафовут фақатгина жуссанинг заиф ва кучлилигида холос. Рукнларни бажариш масаласида иккисининг фарқланишида ҳеч шубҳа йўқ. Лекин, қалбга тааллуқли бўлган ишда иккиси фарқланмайди.

Кўп машойихларимиз айтадилар: “Ёш бола зиммасига у балоғатга етишидан олдин ҳеч нарса вожиб бўлмайди. Бунга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: **“Уч тоифа инсондан қалам кўтарилган: то эҳтилом бўлгунича (яъни балоғатга етгунича) ёш боладан..”**, деган сўзларининг умумийлиги далил бўлади.

Шайх Абу Мансур роҳимаҳуллоҳ юқоридаги ҳадиси шарифни шариятнинг амалий масалаларига йўйганлар.

Ақлли ёш боланинг исломи саҳиҳ экани хусусида асҳобларимиз (яъни, мотуридийя таълимоти уламолари) орасида ҳеч қандай хилоф йўқ.

Имом Ашъарий айтди: “Ақл сабабли ҳеч нарса вожиб ҳам бўлмайди, ҳаром ҳам бўлмайди. Лекин, ақл орқали айрим нарсаларнинг гўзаллиги ва қабихлиги билиниши жоиздир”. У кишининг наздида таклиф (яъни, бандалар зиммасига илоҳий бурчларнинг юкланиши)га оид жамики ҳукмлар самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) орқали қабул қилингандир. Бунга Аллоҳ таолонинг: **“Токи бирор пайғамбар юбормагунимизча азоблагувчи бўлмадик”** (*Исро, 15*) ояти далил бўлади. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло бу оятда

¹² Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 364-б.

пайғамбар юбормасдан азоблашни инкор қилди. Агар феъл ақл орқали яхши ёки қабих бўлганида, гарчи пайғамбарлар мавжуд бўлмасда азоблашнинг воқе бўлиши лозим бўлиб қолар эди.¹³

Яна бир далил шуки, агар неъмат берувчига шукр қилиш ақлан вожиб бўлганида, албатта, у бирор фойда туфайли вожиб бўлар эди. Акс ҳолда бу беҳуда иш бўлиб қоларди, ҳолбуки, беҳуда иш қабоҳатдир. Фойда эса ё Яратувчига қайтиши керак, ваҳоланки, У фойдадан муназзах. Ёки фойда бандага қайтиши керак. Бандага фойданинг қайтиши эса дунёда ёки охиратда бўлади. Биринчиси (яъни, шукр келтиришнинг фойдаси бандага дунёда қайтиши) мумкин эмас. Чунки неъмат берувчига шукрни бажо келтиришнинг дунёдаги натижаси ҳеч бир фойдасиз жонни қийнашдир. Иккинчиси ҳам худди шундоқ (яъни, шукр келтиришнинг фойдаси бандага охиратда қайтишини ўйлаш ҳам имконсиздир). Зеро, ухровий мукофотни идрок этишга ақл учун бирор йўл йўқ.

Биз мотуридийлар айтамыз: “Неъмат берувчига шукр келтиришнинг фойдаси – шукр келтирмаслик тақдирига кўра юзага келадиган азоб эҳтимолидан омонда бўлиш. Зотан шукр келтирмаслик тақдирига кўра юзага келадиган азоб эҳтимоли бор ишдир. Ўзидан хавфни бартараф этиш энг улуғ фойдалардандир. Қолаверса, биз вожибликдан, уни бажариш билан савобга, тарк этиш билан азобга лойиқ бўлинадиган ишни назарда тутмаяпмиз. Зеро, бу иккиси самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) орқали билинади. Балки, биз бу ўриндаги вожибликдан иймон келтиришнинг бир нав қувватли экани, ношукрликнинг бир нав хатарли экани ақлда собит бўлишини назарда тутаяпмиз. Шу даражадаки, ақл у иккиси борасида (яъни, иймон ва ношукрлик борасида) тарк этиш ҳам бажариш ҳам баробар эканига ҳукм қилмайди, балки, иймон келтириш бир нав мақтовни тақозо этишига, иймонни тарк қилиш бир нав ёмонловни тақозо этишига ҳукм қилади”.¹⁴

¹³ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 366-б

¹⁴ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 367-б

Абул-Баракот ан-Насафий иймоннинг моҳияти борасидаги фикрларини “иймон” сўзининг луғавий маъносини таҳлил қилиш билан бошлайди. Унинг луғавий маънолари ичида луғатшунос олимлар томонидан бир овоздан яқдиллик ила қабул қилинган “тасдиқлаш” маъносини зикр қилиб, унга Қуръон оятидан бир мисол келтиради. Сўнг иймоннинг калом илмидаги истилоҳий маъносини унинг мазкур луғавий маъноси билан боғлаган ҳолда очиб беришга ҳаракат қилади. Абул-Баракот ан-Насафий иймон таърифида Абу Ҳанифа роҳимаҳуллоҳдан ривоят қилинган ва Абу Мансур ал-Мотуридий ихтиёр этган фикрга мойил эканини очиқ баён қилади. Сўнг иймон таърифидаги ихтилофли қарашларни зикр қилиб, бу масалада мотуридийлар маслаки тўғри ва устун эканига бир қанча далил ва ҳужжатларни келтириб ўтади.

Муаллиф таъкидлашича “иймон” сўзи луғатда “тасдиқлаш” маъносини билдиради. Аллоҳ таоло Юсуф алайҳиссаломнинг акалари ҳақида хабар бериб айтган: **“Гарчи биз ростгўй бўлсакда, сиз бизга ишонувчи (яъни, бизни тасдиқловчи) эмассиз”** (*Юсуф, 17*)¹⁵. Сўнг, ушбу қалб билан тасдиқлашдан иборат луғавий маъно Аллоҳ таоло учун банда зиммасига қатъий равишда вожиб бўлувчи иймон бўлиб, у (яъни, иймон) Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни у зот Аллоҳ таолонинг ҳузуридан келтирган хабарларда тасдиқлашдир. Зеро, иймонга берилган ушбу таърифда тасдиқлаш вожиб бўладиган барча ҳақиқатларни тасдиқ қилиш мужассамдир. Бас, унда Аллоҳга, Унинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, Охират кунига ва батафсил равишда иймон келтириш вожиб бўладиган барча ҳақиқатларга иймон келтириш бордир.¹⁶

Демак, кимки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни у зот Аллоҳ таолонинг ҳузуридан олиб келган хабарларда тасдиқласа, у инсон ўзи билан Аллоҳ таолонинг орасида мўминдир. Иқрор эса Ислom ҳукмларини жорий қилиш учун қўйилган шарт ҳисобланади. Бу гап Абу Ҳанифа роҳимаҳуллоҳдан ривоят

¹⁵ Алоуддин Мансур. Қуръони Каримнинг ўзбек тилидаги изоҳли таржимаси –Т.: Шарк, 1992.

¹⁶ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 370-б

қилинган бўлиб, Шайх Абу Мансур ал-Мотуридий (роҳимахуллох) ҳам шу фикрга юрган ва бу гап Имом Ашъарий (роҳимахуллох)дан қилинган икки ривоятнинг саҳиҳроғидир.

Бунинг далили шуки, иймон куфрнинг зиддидир. “Куфр”нинг маъноси “ёлғонга чиқариш”, “инкор этиш” бўлиб, бу иккиси қалбда бўлади. Шундай экан, иккисининг зидди бўлган нарса (яъни иймон) ҳам ана шундоқ бўлиши керак. Чунки икки қарама-қарши тушунчаларнинг ўрни бошқа-бошқа бўлган пайтда иккиси орасида ўзаро зиддият йўқ бўлиб қолади. Шунинг учун Аллоҳ таоло куфрни иймонга муқобил қўйиб айтди: **“Ким тоғутга куфр келтирса ва Аллоҳга иймон келтирса, дарҳақиқат, у энг мустаҳкам тутқични ушлабди”** (Бақара, 256).¹⁷ Куфрдан мурод ёлғонга чиқариш, иймондан мурод тасдиқлашдир, бундан бошқа эмас. Бу эса иймон юқорида зикр қилинган маънода эканига далолат қилади.

Тил аҳлининг наздида иймон “тасдиқ”дан иборат экани собит бўлгач, кимки уни “маърифат” учун ном деб ҳисобласа, ҳақиқатда, у бир сўзни луғат жиҳатидан англашилган маъносидан бошқа маънога буриб юборган бўлади. Агар ана шу иш жоиз бўлганида, луғатдаги барча сўзларда бу иш жоиз бўлар эди. Ваҳоланки, бундай йўл тутишда луғатларни бекор қилиш ва самъий далолатларга эришишни йўққа чиқариш бор.

Бу билан Жаҳм ибн Сафвоннинг: “Албатта, иймон у маърифат (яъни, танимок)дир”, деган гапининг ботиллиги маълум бўлади. Аллоҳ таолонинг: **“Биз уларга Китоб ато этган кишилар у зотни (яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни) худди ўғилларини таниганларидек танийдилар”** (Бақара, 146) оятига биноан аҳли китоблар Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни таниганликлари, ҳолбуки, тасдиқламаганликлари туфайли мўмин бўлмаганликлари ҳам фикримизни тасдиқлайди.¹⁸

¹⁷ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.

¹⁸ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 372-б.

Шунингдек, Абдуллоҳ ибн Саъид ал-Қаттоннинг: “Иймон у иқрордир, лекин қалб билан таниш ва тасдиқлаш шарти билан”, деган гапининг ботиллиги ҳам маълум бўлди. Аллоҳ таолонинг: **“...магар қалби иймон билан ҳотиржам бўлгани ҳолда мажбурланган киши бундан мустасно”** (*Наҳл, 106*) ояти иймоннинг ўрни тил эмас, қалб эканига далолат қилади.

Аҳли ҳадислар айтганидек амаллар иймондан бир бўлак эмас. Бу (яъни, амаллар иймоннинг бир бўлаги, деган) гап Молик, Авзоъий, аҳли зоҳир, Аҳмад ибн Ҳанбал роҳимаҳумуллоҳлардан ҳикоя қилинади. Чунки улар: “Иймон – у қалб билан тасдиқлаш, тил билан иқрор қилиш ва рукнларга амал қилиш”, деганлар.

Мўътазилалар наздида иймон жамики тоатларнинг номидир.

Имом Фахриддин ар-Розий: “Амаллар иймон тушунчасидан ташқаридаги ишлардир”, деган.

Амаллар иймон номи остига кирувчидир, дегувчилар ихтилоф қилишди. Имом Шофиъий роҳимаҳуллоҳ: “Фосиқлик иймондан чиқармайди”, деганлар.

Аммо, мўътазила ва хаворижларга келсак, уларнинг қондаси узвийдир. Чунки улар: “Фосиқ иймондан чиқади”, дейишади. Сўнг, ана шундан кейин мўътазила ва хаворижлар ҳам ўзаро ихтилоф қилишди. Мўътазилалар айтди: “Албатта, фосиқ иймондан чиқади, лекин куфрга кирмайди. У икки манзила (яъни, иймон ва куфр) орасида бўлади”. Хаворижлар деди: “Албатта, фосиқ куфрга киради”.

Биз мотуридийларнинг далилимиз шуки, Қуръони каримнинг бир қанча ўринларида амаллар иймонга боғловчи орқали атф қилиб келтирилган. Аллоҳ таоло айтади: **“Шундай зотларки, улар ғайбга иймон келтирадилар, намозни қоим қиладилар ва Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладилар”** (*Бақара, 3*). **“Албатта, Аллоҳнинг масжидларини Аллоҳга ва Охират кунига иймон келтирган, намозни қоим қилган ва закотни берган ... зотларгина обод қиладилар”** (*Тавба, 18*). **“Албатта, иймон келтирган ва солиҳ амалларни қилган зотлар...”** (*Буруж, 11*). Маътуф маътуфун алайҳдан

бошқа бўлади. Яна бир далилимиз шуки, иймон амалларнинг саҳиҳ бўлиши учун шартдир. Аллоҳ таоло: **“Ким мўмин бўлган ҳолида солиҳ амалларни қилса...”** (*Тоҳо, 112*) деган. Шарт ва маршрут ўзаро бошқа-бошқа нарсалар бўлади. Аллоҳ таоло айтган: **“... ва ораларингизни ислоҳ қилингиз. Агар мўмин бўлсангизлар, Аллоҳ ва Унинг Расулига итоат этингиз”** (*Анфол, 1*). Агар иймон саҳобалар наздида маълум иш бўлмаганида, бу бефойда шарт бўлиб қолар эди.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло иймон номи билан хитоб қилди, сўнг амалларни вожиб қилди. Бас, айтди: **“Эй иймон келтирганлар, сизларга рўза тутиш фарз қилинди”** (*Бақара, 183*). Бу ҳолат амал иймондан бошқа эканига ва иймон номи тасдиқнинг ўзига чегараланишига далилдир. Шунинг учун Аллоҳ таолонинг душманлари азобни ва умидсизликни ўз кўзлари билан кўрган пайтларида бошқа амалларга эмас, айнан тасдиққа шошилдилар. Фиръавнга ғарқ етганида у: **“Бану Исроил иймон келтирган Зотдан бошқа илоҳ йўқлигига иймон келтирдим ва мен мусулмонлардандирман”**, (*Юнус, 90*)¹⁹ деган.²⁰

Юқорида келтирилган далиллар ва фикр-мулоҳазалардан шуни хулоса қилиш мумкинки, иймоннинг моҳияти тасдиқдан иборат экан. Бу эса айнан қалбнинг тасдиқи банданинг Охиратдаги нажотига – қачондир албатта жаннатга киришига ва Дўзахда мангу қолмаслигига сабаб бўлишини ифода этади. Тил билан бўладиган иқрор эса унинг бу дунё ҳаётида мусулмон сифатида эътироф этилиши учун шарт ўлароқ эътиборга олинади. Арконларни бажариш, солиҳ амаллар қилиш ва гуноҳлардан сақланиш иймоннинг рукни ҳам, шарти ҳам ҳисобланмаса-да, улар иймоннинг самараси бўлиб, унинг нури зиёда бўлишида, банданинг Дўзах азобидан қутулиб қолиши ва Жаннатдаги юксак мақомларга ноил бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

¹⁹ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.

²⁰ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътикод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 375-б.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътиқод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 362-б.
2. Алоуддин Мансур. Қуръони Каримнинг ўзбек тилидаги изоҳли таржимаси – Т.: Шарқ, 1992.
3. Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътиқод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 370-б
4. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.
5. Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътиқод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 372-б.

